

Rad:
3
Quad:
9

WERKGROEP

MIDDELNEDERLANDSE
ARTES-LITERATUUR

Cub:
27

Animæ ab unitatis perfectione in multitudinem commercio

W-MAIL

Animæ ab imperfectione ad perfectionem regressus

JAARGANG 3 (2002) NUMMER 2

INHOUD

Aankondiging. Nieuwe titels in de WEMAL-reeks <i>Artesliteratuur in de Nederlanden</i> in 2003.	2
<i>Erwin Huizenga</i>	
Bericht uit de subgroepen.	5
Subgroep Bloemlezing 2 - wie haakt er aan?	
Subgroep Sidrac - tweede etappe nadert einde	
<i>Jaap Staal</i>	
Repertorium Ria Jansen-Sieben.	6
Aanvullingen III op het <i>Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur</i>	
<i>Ria Jansen-Sieben</i>	
Ingezonden artikelen	9
Oproep: er was eens...	
Praten met je mond vol?	10
<i>Gerrit verbeek</i>	
Over de <i>Natuurkunde des geheel-als</i> . Afwijkende getallen in hs. U	13
<i>Jaap Staal</i>	
Recent verschenen literatuur	16
<i>Erwin Huizenga</i>	
De website van WEMAL... virtueel in het geel?	23
<i>Rob Veltman</i>	
WEMAL / Colofon	24

LOSSE BIJLAGE

Mutaties ledenlijst WEMAL per 01-11-2002

RECTIFICATIE

In *W-mail* jg. 3 (2002) nr. 1 is onderaan de pagina's vermeld:

WERKGROEP MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR - *W-mail* jg. 3 (2002) nr. 2

Evident is dat het hier nummer 1 betreft, zoals op de omslag vermeld staat.

NIEUWE TITELS IN DE WEMAL-REEKS *ARTESLITERATUUR IN DE NEDERLANDEN* IN 2003

Naar alle waarschijnlijkheid kunnen er volgend jaar twee nieuwe delen verschijnen in onze reeks *Artesliteratuur in de Nederlanden*, die dit jaar van start ging met *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*.

Het eerste van deze twee nieuwe delen betreft de gebundelde artikelen van het symposium *Artes in context*, dat op 15 december 2000 in Gent werd gehouden. De titel van deze bundel zal zijn: O.S.H. Lie en J. Reynaert (red.), *Artes in context. Opstellen over het handschriftelijke milieu van Middelnederlandse artesteksten*. Overeenkomstig het onderwerp van het symposium zullen in deze gebundelde bijdragen de handschriften waarin artesteksten voorkomen centraal staan. Daarbij zullen codicologische en paleografische aspecten als vanzelfsprekend een belangrijke rol spelen, maar zeker zullen ook de inhoudelijke aspecten niet veronachtzaamd worden: welke combinaties met andere genres zijn er denkbaar? De verschillende artikelen bieden overigens veel méér dan alleen de teksten van de lezingen: in veel gevallen zijn ze danig uitgebreid of aangepast. Ieder stuk wordt afgesloten met een literatuurlijst. De bijdragen worden voorafgegaan door een inleiding door Orlanda Lie en Joris Reynaert, waarin deels aan de hand van het arteshandschriftenbezit van de UB van Gent op exemplarische wijze de meeste aspecten van de handschriftelijke context van Middelnederlandse artesliteratuur helder uiteen worden gezet.

De inhoud van de bundel is als volgt:

- J. Reynaert en O.S.H. Lie, 'Artes in context. Inleiding'.
- W. van Anrooij, 'Een weinig courante combinatie. Volkstalige artesliteratuur en (Noord-) Nederlandse historiografie in middeleeuwse verzamelhandschriften'.
- E. Huizenga, 'Het wonderbaarlijke leven van meester Jan Framons. Handschriftelijke context, structuur, en intentie van de Middelnederlandse overlevering van de *Jonghe Lanfranc*'.
- N. Klunder, 'Op het breukvlak van geestelijke en artesliteratuur. De handschriftelijke inbedding van de Middelnederlandse *Lucidarius*-teksten'.
- O.S.H. Lie, 'Lichaamstaal in Middelnederlandse handschriften'.
- J. Reynaert, 'Kwade en goede dagen in Middelnederlandse handschriften'.
- L. Veltman, 'Een breed spectrum tussen hemel en aarde. Astronomie in verzamelhandschriften'.

De tweede titel die, zoals de stand van zaken nu is, volgend jaar naar alle waarschijnlijkheid in de ALN-reeks zal kunnen verschijnen is: Erwin Huizenga, *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. Ik geef er hieronder als een voorproefje alvast een beknopte samenvatting van.

Wanneer de maatschappelijke context beschouwd wordt waarbinnen de Middelnederlandse chirurgische artesliteratuur in de veertiende en vijftiende eeuw kon opbloeien, heeft men te maken met de wijze waarop transmissie van kennis plaatsvindt. En wel kennis met een heel specifiek karakter: wetenschappelijke kennis die op allerlei manieren vanuit de universitair-academische gemeenschap doorsijpelt naar alle geledingen van de maatschappij, en bovendien in veel gevallen door middel van vertalingen. De basisgedachte achter het boek is om te achterhalen hoe de transmissie van chirurgische kennis in met name de Nederlanden is verlopen, waarbij de nadruk ligt op de veertiende en vijftiende eeuw, en wat bij de receptie van chirurgische traktaten de verhouding is geweest tussen theorie en praktijk. Van welke bronnen wordt bij een chirurgisch traktaat of een compilatie gebruik gemaakt, op welke autoriteiten wordt een beroep gedaan? En in welke mate voegt de samensteller hieraan zijn eigen kennis toe?

In het eerste inleidende hoofdstuk wordt geschetst wat onder de artes wordt verstaan; wat het artesonderzoek, zowel internationaal als nationaal, behelst; en wat het belang van de veertiende eeuw in dit verband is. Daarbij worden enkele grote veranderingen in deze periode geschetst, zoals demografische veranderingen, veranderingen in de opvattingen van wat wetenschap is of wat zij zou moeten zijn, en veranderingen in de beoefening van de chirurgie zelf, met name in relatie tot de vanaf het midden van deze eeuw allesoverheersende pestepidemieën.

Omdat de Middelnederlandse chirurgieën die het hart van deze studie vormen voor een belangrijk deel wortelen in de Latijnse traditie, is het tweede hoofdstuk gewijd aan de geschiedenis van de geneeskunde in het algemeen, en van de chirurgie in het bijzonder. Daarbij wordt aandacht geschonken aan enkele grote lijnen in de transmissie van de chirurgische kennis in de Middeleeuwen. Tevens wordt een beknopt chronologisch overzicht gegeven van de beoefening van de chirurgie in Europa, met aandacht voor belangrijke centra voor de ontwikkeling en verspreiding van chirurgische kennis, zoals Italië, Noord-Frankrijk en Parijs, en Montpellier en Aragon.

In het derde hoofdstuk wordt dan het corpus teksten dat in deze studie een centrale plaats inneemt, de Middelnederlandse chirurgieën, nader aan de lezer geïntroduceerd. Enkele van de vragen die hierin aan bod zullen komen zijn: wat wordt precies onder een chirurgie verstaan, welke onderwerpen worden daarin naar voren geschoven, en welke chirurgieën die in het Middelnederlands werden

geschreven kennen we? Gaat het daarbij om vertalingen, bewerkingen of oorspronkelijke werken?

Na deze introducerende hoofdstukken wordt er in de hoofdstukken die volgen uitvoeriger ingegaan op enkele karakteristieke eigenschappen van de Middelnederlandse chirurgieën. Het vierde hoofdstuk bespreekt de plaats van de schrijvers van Middelnederlandse chirurgieën (in de meeste gevallen zelf chirurgen) in de samenleving. Daarbij wordt onder andere aandacht geschonken aan hun werkzaamheden en competenties.

De inhoud van de chirurgieën zelf wordt in het vijfde hoofdstuk besproken. Daarbij staan de twee belangrijkste oorspronkelijk in het Middelnederlands geschreven chirurgieën, de *Cyrurgie* van Jan Yperman en het *Boec van surgien* van Thomas Scellinck van Tienen, centraal. Aan de hand van deze chirurgische werken, relatief kort na elkaar in de eerste helft van de veertiende eeuw ontstaan, wordt op een rij gezet welke onderwerpen een lezer van dit soort teksten kan verwachten tegen te komen.

Het omvangrijkste en centrale hoofdstuk is het zesde, waarin de chirurgieën geanalyseerd worden op de wijze waarop en in welke mate de autoriteit van de teksten van de grote medische auteurs, en de eigen empirische ervaring van de schrijver of kopiist van de Middelnederlandse chirurgieën onderling interfereren. Daarbij wordt onder andere ingegaan op de middeleeuwse ideeën met betrekking tot medische theorie en empirie, het begrip 'experiment' in de Middeleeuwen, en de manier waarop de transmissie van chirurgische kennis van autoriteiten in middeleeuwse chirurgieën plaatsvindt. Ook wordt in dit hoofdstuk aan de hand van een reeks casestudies aangetoond hoe de verhouding tussen empirie en theorie in de Middelnederlandse chirurgieën ligt.

In het zevende en laatste hoofdstuk wordt de maatschappelijke inbedding van de artesliteratuur in een breder perspectief geschetst, waarbij aan de hand van de voorafgaande hoofdstukken enkele grote lijnen worden getrokken met betrekking tot de productie van Middelnederlandse artesliteratuur vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw tot in de vijftiende eeuw. Welke karakteristieken vertoont de Middelnederlandse artesliteratuur vóór 1300, en welke erna? Hoe verhouden proza en rijm zich tot elkaar? Hoe verhouden de Middelnederlandse artesteksten zich tot de volkstalige traktaten in de ons omringende landen?

De studie wordt besloten met een tweetal bijlagen. In Bijlage I wordt het gehele corpus van de Middelnederlandse chirurgieën, dat aan de basis lag voor dit boek, systematisch gepresenteerd. In Bijlage II volgt een gedetailleerd overzicht van de Middelnederlandse overlevering van het recept voor *Gracia Dei*. Een zeer uitvoerige bibliografie vormt het slot van *Tussen autoriteit en empirie*.

Erwin Huizenga

BERICHT UIT DE SUBGROEPEN

SUBGROEP BLOEMLEZING 2 - WIE HAAKT ER AAN?

Met *Een wereld van kennis* is natuurlijk niet het gehele beeld van de middeleeuwse artes belicht. Er zijn dan ook stemmen opgegaan om een tweede bloemlezing uit te geven en er zijn zelfs al bijdragen toegezegd. Niet onmogelijk zullen er ook scribenten worden uitgenodigd. Maar het is natuurlijk heel goed denkbaar, dat er mensen zijn die gaarne een bijdrage zouden leveren, maar door schroom worden weerhouden. Laten diegenen contact opnemen met Orlanda Lie (zie colofon). Doen!

Jaap Staal

SUBGROEP SIDRAC - TWEEDE ETAPPE NADERT EINDE

Het is echt een toer. Omdat het werk niet erg opschoot, besloot de Sidrac-groep een jaar geleden om elke week bij elkaar te komen en onder dit strenge regiem naderen we nu het eind van de tweede etappe: het gezamenlijk corrigeren van elkaars vertaalwerk. Binnenkort begint de derde: het oplossen van de (vele) cruxen en het schrijven van de commentaren. Over één ding zullen wij het eens zijn: wat betreft de positie van man en vrouw, was de schrijver van de *Sidrac* een kind van zijn tijd.

Jaap Staal

AANVULLINGEN III

OP HET *REPERTORIUM VAN DE MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR*

B1. Inlassen op p. 30, lemma BADEN:

1528 Jan van den Dale, DeStove. Antwerpen, Willem Vorsterman, 1528.

- Ex. Gent, UB.

[s.d.] Idem. Antwerpen, Godtgaf Verhulst.

- Ex. Brussel, KB.

1552 [Franciscus Fabricius] etc.

- Moderne editie: Karin STEINHART, Franciscus Fabricius Ruremundanus: "De balneorum naturalium libellus". Franz Schmitzens "Wildbäderbüchlein" und die Anfänge der Aachener balneologischen Literatur. (Institut für Geschichte der Medizin Univ. Würzburg) Würzburg, 1989.

B2. Inlassen op p. 30, lemma BARTHOLOMEUS ENGELSMAN:

- Ed.4 [partim boek XVIII] Saskia BOGAART en Marcel van der VOORT, De beschrijvingen van slangen in Van der proprieteyten der dinghen. In: E. HUIZENGA, O.S.H. LIE, L. VELTMAN, Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse Artes-literatuur. Hilversum, 2002, 217-234.

B3. Inlassen op p. 31, lemma BEER-TRAKTAAT:

's-Gravenhage, etc.

- Ed. WEILER

B4. Inlassen op p. 31, lemma BETEN:

Handschriften: Brussel, KB, II 5225: 2.14bis

B5. Inlassen op p. 31, lemma BEZWERING:

Gent, UB, 1021B

's-Gravenhage, etc.

- Ed. WEILER

B6. Verbeteren op p. 31, lemma BIJENTEELT:

1597 [Theodorus Clutius] : datum vervangen door 1595 (ook op p. 32)

B7. Inlassen op p. 32, lemma BIJENTEELT:

- Ex. Groningen, etc. : Facsimile Leiden, 1977.

B8. Verbeteren op p. 32, lemma BIJENTEELT:

1595 [Theodorus Clutius] : datum vervangen door 1597

B9. Inlassen op p. 33, lemma BOUWKUNDE:

's-Gravenhage, KB, 128 A 27

B10. Inlassen op p. 34, lemma BRANDAAN:

Brussel, KB, etc.

- Ed.4 WILMINK/GERRITSEN

B11. Inlassen op p. 34, lemma BRANDEWIJN:

's-Gravenhage, etc.

- Ed. WEILER

C1. Inlassen op p. 36, lemma CHIRURGEN (-examens, etc.):

Utrecht, hs. ?

- Ed. J.C. OVERVOORDE en J.G.Ch. JOOSTING, De Gilden van Utrecht tot 1528. Verzameling van rechtbronnen. 's-Gravenhage, 1897, I, 22-36.

C2. Schrappen op p. 37, lemma CHIRURGIE:

Bonn, UB, 479: 2.3

C3. Inlassen op p. 39, lemma CHIRURGIE:

1567 [Johannes Tagaultius] Der chirurgyen instructie oft onderrechtinghe D. Ioannis Tagaultij Doctoer der Medecynen binnen Parijs, in vijf boecken gedeylt. Waer bij gevoecht is tseste boeck tracterende van de materie der Chirurgyen, beschreven deur den gheleerden D. Iacobus Holerius van Estampes. Nu eerst uutten Latyne int Nederduyts overgheset deur Lambrecht van Tuyt Medecijn ende Prelecteur der Chirurgien binnen der vermaerder coopstadt van Antwerpen. Antwerpen, Jan van Waesberghe, 1567.

- Ex. Antwerpen, SB, J 84044

C4. Schrappen op p. 40, lemma CHIRURGISCHE GLOSSARIUM:

Erfurt, SB, Ampl. fol. 267

C5. Inlassen op p. 40, lemma CHIRURGISCHE RECEPTEN:

Burgsteinfurt etc. [moet bovendien verplaatst worden achter Brussel, etc.]: ed. TEMMENS

C6. Inlassen op p. 40, lemma CHRONOLOGIE:
's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.5, 2.9, ed. WEILER

C7. Inlassen op p. 41, lemma CISIOJANUS:
Trier, SB, 2017/432

Münster, DB, etc.
- Ed. JANSEN-SIEBEN

Drukken: 1509, 1509, 1533 [te Parijs gedrukte Nederlandse getijdenboeken.
Inc. Ons heere besnijt dertiendach... Cf. LEENDERTZ, in Het Boek 19 (1930)]

1586 Cronijck Almanach ofte Journael op dat Jaer na der gheboorte ons Heeren
Jesu Christi M.D.LXXXVI. Amsterdam, Cornelis Claesz.
- Ex. ?
- Facsimile: Het Boek 19 (1930) 261.

C8. Inlassen op p. 42, lemma COMPUT-TAFEL:
Amsterdam, UB, XV G 6: 2.26
Amsterdam, UB, II E 42: 2.5
Cambridge, Mass., Harvard Univ., Houghton Libr., Ms.Dutch 13

C9. Inlassen op p. 43, lemma COMPUTUS-TEKST:
's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.12, ed. WEILER

C10. Inlassen op p. 43, lemma COSMETICA:
's-Gravenhage, etc., ed. WEILER

C11. Verbeteren op p. 43, lemma COSMETICA:
1556 Cieraet der vrouwen etc.: datum vervangen door 1566, en na de datum,
vóór de titel inlassen: [Gerardus Gosemius]; de titel krijgt een lidwoord: Het
cieraet ...; gedrukt te Antwerpen, W. Silvius, 1566; Ex. Londen, BL.
- Moderne editie (met facsimile): Het cieraet der vrouwen. Uitgegeven door
K.J.S. BOSTOEN met medewerking van G. KETTENIS. Deventer, 1983.

C12. Verbeteren op p. 43, lemma CULINAIRE RECEPTEN:
Amsterdam, UB, XV G 6: 2.16, 2.18: wordt 2.15, 2.18
Antwerpen, SB, Cod. 240 wordt: Cod. 240 Nr B 79834, ed. BRAEKMAN

C13. Inlassen op p. 44, lemma CULINAIRE RECEPTEN:

Edingen, KK, Arenberg-archief Hs. 2

Mechelen, ABA, Hs. Muizen 5: 2.1, 2.4

C14. Verbeteren en inlassen op p. 44, lemma CULINAIRE RECEPTEN:

ca. 1510 Een notabel boecxken: wordt ca. 1514 ...

Moderne editie: 1. [M. NIJHOFF] ...

2. Ria JANSEN-SIEBEN en Marleen van der MOLEN-WILLEBRANDS, Een notabel boecxken van cokeryen. Het eerste gedrukte Nederlandstalige kookboek circa 1514 uitgegeven te Brussel door Thomas vander Noot bezorgd en van commentaar voorzien. Amsterdam, 1994. 2 delen, waarvan één facsimile.

C15. Inlassen op p. 44, lemma CULINAIRE RECEPTEN:

1556 Hier beghint eenen nyeuwen Cooch Boeck: dye noyt gheprint en heeft gheweest. Vergadert wt vele diueersche Boecken: als wt Latijn, Walsch, ende Ytaliaens. Leerende hoe datmen alderhande vleesch, visch, coken sal. ende wanneer alle spise ende wijn tot haren besten is, ende van alderhande spijsen wijn, ende azijn goet te behouden. Ende alloe manieren van solaet te maken> Ende veel goede leeren hier toe dienende. Antwerpen, Weduwe Henrick Peetersen, 1556.

- Ex. Isselburg, Museum Wasserburg Anholt, AD 262 = 1 A 9/3

Ria Jansen-Sieben

INGEZONDEN ARTIKELEN

OPROEP: ER WAS EENS.....

... een wetenschappelijk onderzoeker die een leuk artikeltje had geschreven, maar het niet op korte termijn kwijt kon ...

... een student die een aardige doctoraalscriptie had vervaardigd en het jammer vond dat die in de universitaire archieven zou verstoffen ...

... een zilversmid met belangstelling voor de historie van zijn vak ...

... en er waren nog heel veel mensen meer die iets wisten en iets konden publiceren over een van de artes of misschien zelfs over ze allemaal.

Zouden ze weten, dat de redactie van W-mail grote belangstelling heeft voor hun artikelen?

Contactadres: Jaap Staal (zie colofon).

PRATEN MET JE MOND VOL?

Toen mijn vrouw en ik in 1983 op de motor een tocht door het prachtige, altijd groene Ierland maakten, wilden wij na een week kamperen in een klein tentje op een wat geriefelijker manier vakantie houden. Wij vonden in het plaatsje Quinn een Bed-and-breakfast die rustig gelegen was en bovendien de ruïne van een middeleeuwse abdij in de achtertuin had. Daar wij vrij vroeg in de middag arriveerden, hadden we nadat we onze bagage hadden afgeladen nog tijd genoeg om wat in de omgeving van ons kosthuis rond te toeren. We reden naar een kasteel dat volgens de folder een sieraad voor de omgeving moest zijn. Bij de ingang van het kasteel stond een groot bord waarop in gotische letters gekalligrafeerd stond dat men er op bepaalde dagen op middeleeuwse wijze kon eten. Nu, dat leek ons wel wat. In de grote zaal stonden lange tafels met daarop bekers, borden en lepels. Op foto's op een publicatiebord in die grote zaal lachten ons onbekende mensen toe, die de grootste pret schenen te hebben tijdens de maaltijd. Nadat we de foto's bekeken hadden, snapten we ook waarom die mensen grote slabben droegen: men scheen er nogal woest te eten, zonder mes en vork en dus met de handen. De mensen op de foto's waren er echt van overtuigd dat er in de Middeleeuwen op uitermate rommelige wijze gegeten werd omdat er weinig regels waren waaraan men zich te houden had. Ik wist toentertijd ook niet beter dan dat er tijdens middeleeuwse maaltijden sprake was van veel geklieder en gooien en smijtwerk.

Vijf jaar later dacht ik daar anders over. Toen had ik inmiddels een aantal teksten gelezen waardoor mijn beeld over het middeleeuws dineren ingrijpend was veranderd. Op zoek naar een onderwerp voor een scriptie had ik allerlei omzwervingen door het letterkundige landschap van de middeleeuwse literatuur gemaakt en was ik neergestreken bij de didactische letterkunde. Als leraar was ik geïnteresseerd in wat de kinderen in die tijd al dan niet op school verplicht moesten lezen. Een Latijnse tekst die steeds in de literatuur werd genoemd was Cato's *Disticha de moribus*, waarvan de Middelnederlandse versie door Jonckbloet in 1845 uitgegeven werd als *Die Dietsche Catoen*.¹ Op zoek naar andere versies van de *Disticha* raadpleegde ik 'Middelnederlandse vakliteratuur' van Ria Jansen-Sieben² (welk Wemallid is niet op de een of andere wijze schatplichtig aan haar pionierswerk?!). Een van die Catoteksten zat min of meer verstopt in een Frans-

1 W.J.A. Jonckbloet, *Die Dietsche Catoen*. Leiden 1845.

2 R. Jansen-Sieben, 'Middelnederlandse vakliteratuur'. In: *Fachprosaforschung. Acht Vorträge zur mittelalterlichen Artesliteratur*. Ed. G. Keil und P. Assion. [Berlin] 1974.

Toen ik mijn studie in 1989 afsloot, was het *Repertorium* nog niet verschenen. Dat gebeurde in het najaar van 1989.

Nederlandse tekst die qua inhoud grotendeels bestaat uit "(...) *traité de civilité puérile* (...) een onderwijs in de scone manieren (zooals men in Vlaanderen nog altijd zegt), in de *cortoisie*, in de *hovescheit*, waarin vooral de *contenances de table*, de *tafeltucht* (...) een ruime plaats innemen".³

Het bijzondere aan deze tekst is de vorm. Bij eerste aanblik vertoont hij een sterke overeenkomst met de boekjes die Nederlandse toeristen meenemen naar het buitenland, de bekende "Hoe zeg ik het in het"-boekjes. In dit geval staat in de linkerkolom op de bladzijde het Frans en in de rechter het Vlaams. De Vreese heeft er zelf een titel bij verzonnen, want die ontbreekt in het handschrift. De Franse tekst moet volgens hem in Brugge in het Vlaams zijn vertaald: "Dat deze *leere* juist te Brugge vertaald werd, zal wel geen louter toeval zijn geweest: in het Venetië van het Noorden moet voor dergelijke handboeken een publiek bestaan hebben. Werd te Brugge niet ook het *bouc vanden ambachten, le livre des mestiers*⁴ gecomponeerd, dat den auteur van dit geschrift waarschijnlijk wel bekend zal geweest zijn."⁵

Hoe dan ook, ik was meteen verkocht. Ik liet Cato voor wat hij was. En dan gebeurt het onvermijdelijke. Net zoals wanneer je in de winkel een blikje of pak midden uit de stapel trekt en de rest vervolgens over de grond rolt, zo tuimelden de tafeltuchten en opvoedkundige teksten⁶ over elkaar heen toen ik er een van uit de stapel literatuur trok. Vooral de tafeltuchten⁷ weerspiegelen een opvoedingsideaal met betrekking tot het gedrag tijdens de maaltijd en ook de teksten waarin een tafeltucht geïntegreerd is proberen de jeugd op te voeden tot nette burgers.

De tweetalige *Leere* is wel een vreemde vogel maar zeker geen witte raaf, want er blijken meer Frans-Nederlandse boeken te bestaan, zoals het hierboven genoemde *Livre des mestiers*, dat volgens een enkeling terug gaat op een 'Brugs manuel'. H. Ribbius, die een tweede fragment van de *Leere* heeft beschreven, beweert dat er uit de vijftiende eeuw veel dergelijke leeren, gesprekboekjes en *livres des mestiers* stammen.⁸ Dat onze tekst niet zo maar uit de lucht is komen vallen, wordt bovendien bevestigd door het feit dat een gedeelte van de *Leere* woordelijk overeenstemt met een passage uit het *Vocabulaer om te leerne walsch ende vlaemsch* van Roland van den Dorpe (ca. 1500 gedrukt).

Waarschijnlijk schreef de onbekende auteur, die wellicht in het onderwijs werk-

3 W. de Vreese, 'Een Fransch-Nederlandsche *Leere van Hoveschede* uit het einde der 15^e eeuw'. In: TNTL 52 (1933), p. 86.

4 J. Gessler, *Het Brugsche Livre des Mestiers en zijn navolgingen*. Brugge 1931.

5 De Vreese, p. 88.

6 Zie voor de literatuur mijn scriptie. G.C.R. Verbeek, *Een Frans-Nederlandse hoofsheidsleer uit het einde der vijftiende eeuw. Een letterkundige en cultuurhistorische interpretatie*. Utrecht 1989.

7 J. Gessler, p. 16.

8 H. Ribbius, 'Fragment van een *Leere van Hoveschede*'. In: TNTL 65 (1947), p. 25.

zaam was, de *Leere* als leerstofonderdeel voor privé-lessen aan een kleine groep jongens (want meisjes telden niet mee). In hun latere leven konden zij de tekst als handboek raadplegen als dat nodig was. En passant leerden ze dan ook een woordje Frans spreken. De jongens die de *Leere van Hoveschede* hadden door- gewerkt en daarna op zak hadden, kregen behalve een morele bewapening een heel repertoire aan praktische leefregels mee, waaronder een grote groep regels die ze bij de maaltijd moesten kunnen toepassen. Ze mochten zich niet krabben tijdens het eten, niet met de ellebogen op tafel leunen en niet drinken als ze nog voedsel in de mond hadden.

Gardez toy bien
De boire
tant que tu as
viande en ta bouche

wachte di wel
van drinckene
Twilen dattu hebs
Spijse in dijn mont

Als ze tafeldienst hadden dan moesten ze zo snel mogelijk de botjes uit het vlees, de graten uit de vis en overgeschoten stukjes brood in mandjes verzamelen en naar achteren brengen. En ze mochten vooral geen ongepast taalgebruik bezigen tijdens het eten. Er worden wel 249 versregels aan de tafeldienst besteed.

et souuent
netter la table
des osseletz
du char
et du poisson
Et des briseurs
du pain
et les osteres
de deuant les gens
de la main destre
et les mettres
en la main senestre
Tant quelle soit
Toute pleine
Et dont
les getteres
en vne corbille

Ende dickens
de tafel tsuuerne
vanden beenekins
van vleesche
en van vische
en van crumelinghen
van de broot
en du sultse wech doen
van vor de lien
metter rechte hande
en sultse legghen
In de slinke hande
Tot dat zij sal zijn
Al vul
dan zult
se werpen
in eene corf.

Er was dus helemaal geen sprake van geklieder en van gooi- en smijtwerk zoals de bezoekers van het kasteel in Ierland en ik dachten.

Het (lees)publiek van de *Leere* moet men zoeken in de middenklasse. In de vijftiende eeuw neemt de welstand van deze sociale klasse in de grote Zuid-Nederlandse steden opvallend toe. Er zijn vast ouders geweest die hun zonen hebben willen klaarstomen voor een dienstbetrekking bij de hoogste sociale klasse. Met behulp van een privé-leraar en een goed leerboek zou zo'n jongen ver kunnen komen, zeker als hij tijdens een sollicitatiegesprek met een toekomstige werkgever voor een baan als jongste bediende met zijn cv zou kunnen aantonen dat hij goede tafelmanieren bezat.

Gerrit Verbeek

Over de *Natuurkunde des geheel-als*

AFWIJKENDE GETALLEN IN HS. U

De vervaardiger van het Utrechtse handschrift van de *Natuurkunde* had naar mijn mening een andere doelstelling dan zijn collega's die de hss. **H**, **S** en **L** schreven en/of illustreerden. Streefden de laatsten ernaar een kunstwerk te produceren dat een lust voor het oog moest zijn en beslist niet ontsierd mocht worden door doorhalingen en andere verbeteringen, de eerste was het te doen om een correcte tekst.

Daarom is het des te opmerkelijker, dat in zijn laatste gedeelte, zeg maar de computus, op een rare manier gerommeld is met de getallen. Een groot aantal wijkt af van de getallen uit de andere handschriften⁹ en van vele, uitkomsten van berekeningen, is zelfs eenvoudig na te gaan dat ze fout zijn. En het is niet zo, dat het stukje met de computus later in het hs. is ingevoegd. Het staat in hetzelfde katern als het slot van het astronomisch-geologisch-meteorologisch gedeelte van de *Natuurkunde* en is in dezelfde hand geschreven.¹⁰

Ik geef een overzicht van de afwijkingen en vergelijk ze met hs. **H**, dat hier representatief is voor de andere hss.:¹¹

9 Eerlijkheidshalve zij vermeld, dat ik hs. **W** (het is een hele reis ernaartoe) nog niet onder ogen heb gehad.

10 Vgl. Jansen-Sieben, blz. 114 en 116.

11 Ik heb gekozen voor **H**, omdat dit een der hss. is waarvan een editie bestaat en omdat de nummering der verzen op dit hs. teruggaat. Upp en M' vertonen in vs 253 een afwijking.

vs	U	H
	[de zondag veertien dagen na nieuwe maan is het Pasen, maar in een schrikkeljaar:]	
169	Soe sal men tellen drie daghe [tijd tussen Pasen en Pinksteren:]	So salmen tellen xv daghe
175	twe weken ende twee [volgend jaar op dezelfde dag is de maan elf dagen ouder dan dit jaar; voor elk daarop volgend jaar tel je op:]	vijf weken ende twee
185	Alsoe menich twe [komt bovengenoemde optelling uit:]	Also menich xi
190-1	Alst bouen soe sal gaen Somen wech werpen sal [dezelfde soort procedure voor de maanstand in voorbije jaren:]	Alst bouen .xxx. sal gaen xxx. men wech werpen sal
208-9	Alst bouen soe gaet So salmen laten gaen	Alst bouen .xxx. iaren gaet .xxx. salmen laten gaen
233	Ende dat dan so is min	Ende van xxx. is min
247	Soe hebdisse dan	So hebdi xxxij dan
253	Quansijs si heeft dertien daghe an Van dertien ghebarster tien [tel bij tien zijn drievoud op:]	Quansijs si heuet xx. daghe an Van xxx. ghebreecter tiene
259	Dan soe hebbe di dertien daer	Dan so hebdi xl daghe

Het is niet onaannemelijk, dat de fout in vs 175 een gewone verschrijving is van het soort dat wel vaker voorkomt: men neemt al een woord dat eerst verder in de tekst voorkomt. Zeker als de woorden grammaticaal en qua betekenis nauw overeenkomen, is de vergissing licht gemaakt. Maar hoe zijn de overige te verklaren? Sommige zijn zo overduidelijk fout, dat ze mogelijk opzettelijk zijn gemaakt. Maar waarom? Een code? Maar voor wie zou die bestemd geweest zijn in een tekst die verder geen code-elementen bevat? Sabotage van een kopiist, die aan het eind van zijn taak zijn ongenoegen over zijn opdrachtgever wilde afreageren? Of zijn hier didactische redenen in het spel, wilde een 'lesemeester' controleren of zijn lezers wel kritisch genoeg te werk gingen? Onwaarschijnlijk: deze grapjes kunnen te pas komen in een mondelinge les, waar de fout onmiddellijk hersteld kan worden, maar zijn ongeschikt voor een boek. De vraag overigens of middeleeuwse beginners al getest werden op kritisch lezen, zullen we maar onbeantwoord laten.

Maar zelfs als een dezer verklaringen juist is, dan zijn daarmee zijn de fouten in de verzen 190-1, 208-9, 233 en 247, waar de getallen veranderd zijn in de woorden so(e) en se, niet verklaard. Er staat nu gewoon onzin. Kon de kopiist

zijn legger soms niet lezen? Wat zou er gebeurd zijn, als de getallen van de legger in Arabische cijfers waren geschreven en hij die niet kende? Wat zou hij van 30 maken? Het eerste grafeem leek nog het meest op een s met een rare krul, het tweede, ja dat was ongetwijfeld een o. En zo werd 32 een s met e. En zo las hij in vs 185 11 en interpreteerde de twee streepjes als de Romeinse ii.

Hoe je een 5 kan aanzien voor een ii (vs 175), zie ik eerlijk gezegd niet. Maar als je dat doet, is het natuurlijk wel consequent om van 15 (vs 169), een vijf met een streepje ervoor, iii te maken. De laatste drie fouten, waar steeds dertien staat voor respectievelijk twintig, dertig en veertig, kan ik met de Arabische-cijferstheorie niet verklaren. Maar ik dacht genoeg bewijsmateriaal voor de grote waarschijnlijkheid daarvan te hebben aangevoerd.

Hoe zit het met de getallen in de 'hoofdtypekst'? Die bracht aan het licht, dat **U** en **H** in zeventien verzen van elkaar afwijken. In twee gevallen is niet uit te maken welk hs. de correcte versie heeft, in zeven gevallen heeft **U** die. Zesmaal kan de afwijking in **U** toegeschreven worden aan een overschrijffout. Alleen de verzen 559 en 561, waar de getallen xcv en xcj veranderd zijn in vijfhondert resp. elfhondert vragen om een nadere verklaring. Of las een kopiist in het tweede geval xix en in het eerste yc zonder x? In ieder geval zijn in de hoofdtypekst de afwijkingen niet ontstaan door het misinterpreteren van Arabische cijfers.¹²

Dit heeft consequenties. Alleen de getallen in de computus wijken af, niet die in de overige tekst. De legger van de laatste zal dus gewoon Romeinse cijfers hebben bevat. Dit betekent dat een der kopiisten van wat uiteindelijk het Utrechtse handschrift zou worden, voor de vervaardiging van zijn tekst te maken heeft gehad met een handschrift van de *Natuurkunde*, waarvan de computus geen deel uitmaakte, maar dat hij wel op de hoogte was van de traditie, dat die erbij hoorde.¹³ Ik hoop daar elders op terug te komen.¹⁴

Jaap Staal

12 Van andere afwijkingen dan in de getallen heb ik er een gevonden, waar **U** in vs 196 outhede verving door hoechede, wat nergens op slaat.

13 Het kan ook zijn opdrachtgever geweest zijn die dat wist.

14 In een nog te schrijven artikel over de samenhang van kalender, computus en van wat ik voor de korthed de hoofdtypekst zal noemen.

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR

- B. Ankarloo en S. Clark (ed.), *Witchcraft and Magic in Europe*. Dl. 3: *The Middle Ages*. Philadelphia, 2002.

Het boek bestaat na een korte inleiding van de editoren uit drie verhandelingen:

- K. Jolly, 'Medieval magic, definitions, beliefs, practices';
- C. Raudvere, 'Trolldóm in early medieval Scandinavia';
- E. Peters, 'The medieval church and state on superstition, magic and witchcraft: from Augustine to the sixteenth century'.

- G. Baader en G. Keil (samenst.), *Medizinhistorische Mittellalterforschung 1950-1980. Eine Auswahlbibliographie*. Würzburg, 2001. Würzburger Medizinhistorische Forschungen 25.

- C. de Backer, 'Een Middelnederlands allegorisch recept uit het kartuizerklooster te Leuven'. In: *Oost-Brabant* 35 (1998), 94-98. [Ook verschenen in: *Farmaleuven-info* 21 (1998), 25-27.]

- C. de Backer, 'Tintenrezepte aus den Kartäuserklöstern Regensburg-Prüll, Köln, Liège und Jülich, 16. bis 18. Jahrhundert'. In: J. Hogg, A. Girard, D. Le Blévec (ed.), *Die Kartäuser und das Heilige Römische Reich. Band 2. Internationaler Kongress vom 9-11 September 1997*. Salzburg, 1999, 105-112. *Analecta Cartusiana* 140.

- C. de Backer, 'Maatregelen tegen de pest te Diest in de 15de en 16de eeuw'. In: *De pest in de Nederlanden: medisch-historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood. Vierde symposium «Geschiedenis der Geneeskundige Wetenschappen»*. La peste aux Pays-Bas: considérations médico historiques 650 ans après la Peste Noire. Quatrième Symposium «Histoire des Sciences Médicales». Brussel, 1999, 183-209. *Academia Regia Belgica Medicinae, Dissertationes, Series Historica* 7. [Ook verschenen in: *Verhandelingen Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België* 61 (1999), 273-299.]

- C. de Backer, 'Geneeskundige zorgen en voeding voor de cisterciënzerinnenabdij Terhagen in Axelambacht (Zeeuw-Vlaanderen) tussen 1499 en 1509'. In: *Bulletin van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux*, nr. 100, 50 (2001), 26-44.

- C. de Backer, J. Lemli en R. Lievens, 'Middelnederlandse medische recepten uit een handschrift van de kartuize te Leuven gekopieerd in het begin van de 16de eeuw'. In: *Bulletin van de Kring van de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux*, nr. 94, 47 (1998), 3-13.

- K. Bentele en G. Keil, 'Die "Würzburger Wundarzney". Anmerkungen zu einem neugefundenen Arzneimittel-Handbuch des Spätmittelalters'. In: P.J. Becker, E. Bliembach, H. Nickel, R. Schipke en G. Staccioli (ed.), *Scrinium berolinense. Festschrift Tilo Brandis* (2 dln.). Dl. 1. Berlijn, 2000, 358-382.
- A. Berteloot en D. Hellfaier (ed.), *Jacob van Maerlants 'Der naturen bloeme' und das Umfeld. Vorläufer – Redaktionen – Rezeption*. Münster [etc.]. 2001. Niederlande-Studien 23.
- De voor de artesliteratuur meest relevante artikelen in deze in het algemeen zeer aanbevelenswaardige bundel zijn:
- P. Wackers, 'Die mittelniederländische enzyklopädische Tradition', 11-27;
 - C. Meier, 'Tendenzen der neueren Forschung zur Enzyklopädie des Mittelalters', 29-47;
 - S. Bogaart, 'Die Tierwelt in zwei mittelniederländischen Enzyklopädien: Jacob van Maerlants *Der Naturen Bloeme* und die niederländische Übersetzung von Bartholomeus' *Anglicus De proprietatibus rerum*', 83-103;
 - T. Schoonheim, 'Bronnen van Maerlants *Der Naturen Bloeme* in het licht van de geografie', 197-216;
 - M. van der Voort, 'Onderzoek naar het slangenboek in Maerlants *Der Naturen Bloeme*. Een verslag', 217-232;
 - K.H. van Dalen-Oskam, 'Experimentator en de anderen. Over de bronverwijzingen in *Der Naturen Bloeme*', 253-265.
- R.-A. Blondeau, 'Het medisch bedrijf in de Nederlanden ten tijde van keizer Karel V. De medicus Gemma Frisius als eerste aanhanger van Copernicus in de Nederlanden'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002), 295-303.
- D.E.H. de Boer, 'Astrologie, alchemie, navigatio. Kennis in de Middelnederlandse literatuur'. In: *Roest. Tijdschrift voor geschiedenis en cultuur* 13 (2002), 54-57. [Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie, en L.M. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing van de Middelnederlandse artesliteratuur*. Hilversum, 2002. Artesliteratuur in de Nederlanden 1.]
- K. Bostoën, 'Blijf met je tengels van mijn vrouw af en laat mijn dienstmeisje met rust! Genoegens en zorgen van een Nederlandse koopman in Venetië in de tweede helft van de vijftiende eeuw [Recensie van: J. de Bruijn-van der Helm, F. van Buuren, M. van Donkelaar, G. Gerritsen-Geywitz en O. Lie (ed.), in samenwerking met R. Jansen-Sieben en J. van Aelst, *Een koopman in Venetië. Een Italiaans-Nederlands gespreksboekje uit de late Middeleeuwen*. Hilversum, 2001. Middelnederlandse tekstedities 6]. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 9 (2002), 77-82.

- W.L. Braekman, 'Fragment van een nieuw volksgeneeskundig manuscript (15de e.)'. In: *Volkskunde* 103 (2002), 225-238.
- S. Corbellini, 'Antwerpen ontmoet Venetië [Recensie van: J. de Bruijn-van der Helm, F. van Buuren, M. van Donkelaar, G. Gerritsen-Geywitz en O. Lie (ed.), in samenwerking met R. Jansen-Sieben en J. van Aelst, *Een koopman in Venetië. Een Italiaans-Nederlands gespreksboekje uit de late Middeleeuwen*. Hilversum, 2001. Middelnederlandse tekstedities 6]'. In: *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 16 (2002), 109-111.
- Fl.W.M. van Dam, *Van den warmen baden... wat crachte dat sy hebben / ende wie man sy gebrucken sal. Een poging tot reconstructie van een zestiende-eeuwse kuurreis. Vijf kuurreisgidsen onderzocht*. [Ongepubliceerde doctoraalscriptie.] Utrecht, 2002.
- J. Dequeker, G. Fabry en L. Vanopdenbosch, 'De processie van kreupelen naar Jeroen Bosch (ca. 1450-1516): een historische analyse'. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 15 (2001), 140-153.
Analyse vanuit modern-medisch perspectief van de ziekten, wonden en aandoeningen van een reeks van 31 afgebeelde kreupelen door een zestiende-eeuwse navolger van Jeroen Bosch in een tekening uit ca. 1530-1540. Geeft prachtig beeld van de belangrijkste ziekten in deze periode.
- B.S. Eastwood, *The Revival of Planetary Astronomy in Carolingian and Post-Carolingian Europe*. Aldershot, 2002. Variorum Collected Studies Series 729.
- M. Ehrefeuchter en T. Ehlen (ed.), *Als das wissend die meister wol. Beiträge zur Darstellung und Vermittlung von Wissen in Fachliteratur und Dichtung des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Walter Blank zum 65. Geburtstag*. Frankfurt am Main, 2000. [Recensie: R. Jansen-Sieben in *Scientiarum Historia* 28 (2002), 95-96.]
- M. Folkerts, *Essays on Early Medieval Mathematics*. Aldershot, [verschijnt februari 2003]. Variorum Collected Studies Series 751.
- L. García-Ballester, *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*. Ed. J. Arrizabalaga, M. Cabré, L. Cifuentes en F. Salmón. Aldershot, 2002. Variorum Collected Studies Series 710.
- B. Götte, 'Das Sammellunar aus dem Schlettstädter Kodex 49'. In: *Würzburger Medizinhistorische Mitteilungen* 20 (2001), 168-177.

- K. Grol, 'Een wereld van verschil?'. In: *Nednr. Tijdschrift Nedwerk Alumnivereniging van Utrechtse neerlandici* 7 (2002), 32-33. [Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie en L. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*. Hilversum, 2002. *Artesliteratuur in de Nederlanden* 1.]
- C. Grössinger, *Humour and Folly in Secular and Profane Prints*. Turnhout, 2002. *Studies in Medieval and Early Renaissance Art History* 35.
- K. Heene, 'Vrouwen en mobiliteit in de Nederlanden. Een verkenning in Mediolatijnse teksten'. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 9 (2002), 19-37.
- B.W. Holsinger, *Music, Body, and Desire in Medieval Culture. Hildegard of Bingen to Chaucer*. Londen, 2001. *Figurae. Reading Medieval Culture*.
Besprekt de *musica* ook vanuit wetenschappelijk perspectief, en schenkt aandacht aan volkstalige literatuur hierover.
- M. Honold, 'Die Kochrezepte des Cod. Guelf. 16.17. Aug. 4o, Bl. 102r-118v'. In: *Würzburger Medizinhistorische Mitteilungen* 19 (2000), 177-208.
- P. Horden, *Music as Medicine. The History of Music Therapy Since Antiquity*. Aldershot, 2000.
- H.E.J. Horstmanshoff, A.M. Luyendijk-Elshout en E.G. Schlesinger (ed., vert. en comm.), *The Four Seasons of Human Life. Four Anonymous Engravings from the Trent Collection*. Rotterdam [etc.], 2002. *Panthaleon Reeks* 32. [Met CD-rom.]
Aan de hand van vier unieke kopergravures waarin de vier jaargetijden in het leven van de mens zijn verbeeld, wordt een fascinerende analyse gegeven van de geneeskunde, astronomie, astrologie, meteorologie en alchemie tot in de zeventiende eeuw. De schitterende CR-rom laat prachtig de complexiteit van de gravures (waar sommige details bestaan uit tot wel twaalf uitklapbare lagen papier) uitkomen.
- E. Huizenga, "'Menegherande wijsheide angaende surgijne ende medecine". Over een bijzondere deelloverlevering van Jan Ypermans *Cyrurgie*.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 118 (2002), 97-129.
- E. Huizenga en J. Reynaert, 'De Middelnederlandse vertalingen van de *Chirurgia magna* van Lanfranc van Milaan. Een vergelijkende editie van de preliminaire hoofdstukken'. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (2002), 57-197.

- J. Jacoby, 'Die Übergießung mit Wasser – Hydrotherapeutische Vorschriften im Spätmittelalter'. In: *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte* 86 (2002), 54-68.
- T.S. Jones en D.A. Sprunger (ed.), *Marvels, Monsters, and Miracles. Studies in the Medieval and Early Modern Imaginations*. Kalamazoo, Michigan, 2002. *Studies in Medieval Culture* 42.
- G. Keil, 'Roger Frugardi und die Tradition langobardischer Chirurgie'. In: *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte* 86 (2002), 1-26.
- N. Klunder, 'Schrijvende artsen, astrologen en koks'. In: *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse letterkunde* 19 (2002), 300-302. [Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie en L. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*. Hilversum, 2002. *Artesliteratuur in de Nederlanden* 1.]
- M. Künzel, 'Beilngrieser Aderlaßmännlein'. In: *Würzburger Medizinhistorische Mitteilungen* 19 (2000), 153-175.
- K. van 't Land, *Een heet, dierlijk wezen. Betekenis en beleving van pijn binnen verschillende natuuropvattingen in laatmiddeleeuwse chirurgieën*. Scriptie KU Nijmegen. Nijmegen, 2002.
 Betreft weliswaar ongepubliceerde scriptie, maar behandelt zeer gestructureerd en grondig een belangrijk aspect van de Middelnederlandse chirurgieën. Voor een exemplaar kan men contact opnemen met de auteur: Katholieke Universiteit Nijmegen / Erasmusgebouw, k. 10.16 / 024-3612178 / K.vantLand@let.kun.nl
- R. Leng, 'Andreas der Jude, Jost von der Neissen und Niclas Preuß: Drei verhinderte "Verfasser" eines Fechtbuches'. In: *Würzburger Medizinhistorische Mitteilungen* 19 (2000), 209-220.
 Betreft middeleeuws Duits 'vechtboek'.
- C. Leijenhorst, C. Lüthy en J.M.M.H. Thijssen (ed.), *The Dynamics of Aristotelian Natural Philosophy from antiquity to the Seventeenth Century*. Leiden, 2002. *Medieval and Early Modern Science* 5.
 Hoewel geen gemakkelijk onderwerp, toch van belang als achtergrond bij de volkstalige artesliteratuur.
- A.H.H.M. Mathijsen, 'Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002), 196-207. Themanummer: 'De geschiedenis van de diergeneeskunde (eerste deel).'

- J. Muendel, 'The Manufacture of the skullcap (*cervelliera*) in the Florentine Countryside During the Age of Dante and the Problem of Identifying Michael Scot as its Inventor'. In: *Early Science and Medicine. A Journal for the Study of Science, Technology and Medicine in the Pre-Modern Period* 7 (2002), 93-120.
Bespreekt o.a. metallurgie en de vervaardiging van metalen beschermende schedelkappen, en de rol van Michael Scotus, hofastroloog van Frederik II, daarin.
- A. van Oppenraay, 'Schrijvers, scribae en serpentes: 'herpetologie' in de middeleeuwse volkstaal [Recensie van: M. van der Voort, *Dat seste boec van serpentes. Een onderzoek naar en een uitgave van boek VI van Jacob van Maerlants "Der naturen bloeme"*. Diss. Leiden. Hilversum, 2001. *Middeleeuwse Studies en Bronnen* 75.]'. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 9 (2002), 67-71.
- E. Poulle, 'L'horloge planétaire d'Henri Arnault de Zwolle'. In: *Scientiarum Historia* 28 (2002), 31-46.
- A.S. Staub, *Die Basler Rezeptsammlung. Studien zu spätmittelalterlichen deutschen Kochbüchern. Erstaussage mit Kommentar und Fachglossar der Handschriften Basel, ÖUB D II 30, Bl. 300ra-310va, und Heidelberg, UB cpg. 551, Bl. 186r-196v und 197r-204r*. Würzburg, 2001. *Würzburger Medizinhistorische Forschungen* 71.
- C. Strijbosch, 'Van kosmos tot keuken'. In: *De Volkskrant* 7 juni 2002, Cicero, 30. [Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie en L. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*. Hilversum, 2002. *Artesliteratuur in de Nederlanden* 1.]
- M. Teeuwen, *Harmony and the Music of the Spheres. The Ars Musica in Ninth-century Commentaries on Martianus Capella*. Leiden, 2002. *Mittellateinische Studien und Texte* 30.
- L. Vaňková, J.G. Mayer en G. Keil, "'Von unrechten wachen". Ein spätmittelalterliches Schlafkapitel aus dem "Olmützer medizinischen Kompendium"'. In: *Scientiarum Historia* 28 (2002), 23-29.
- P. Vinken, 'A heart was not intended'. In: *Scientiarum Historia* 28 (2002), 3-21.
Over de vorm en de anatomie van het hart in de medische literatuur van de klassieke periode en de Middeleeuwen. Met veel afbeeldingen, ook in kleur.

G.N.M. Vis, 'Medicijnen en muziek. Egmondse kloosterrekeningen uit de zestiende eeuw als bron voor medische geschiedenis en muziekgeschiedenis in het noorden van Holland'. In: G.N.M. Vis (red.), *De abdij van Egmond. Geschreven en beschreven*. Hilversum, 2002, z.p. Egmondse Studiën 4.

R. Vollmuth, 'Verbrannt oder vergiftet? Zur Theorie von Schußverletzungen durch Feuerwaffen im 15. und 16. Jahrhundert'. In: *Würzburger Medizinhistorische Mitteilungen* 20 (2001), 36-42.

N.Y. Wu (ed.), *Ad Quadratum. The Practical Application of Geometry in Medieval Architecture*. Aldershot, 2002.

R. Zanderink, 'De laag-bij-de-grondse én verheffende werking van de alruin (deel 1). Een overzicht van de geschiedenis van zowel de Europese alruin als de Amerikaanse mandrake'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 8 (2002), 304-315.

Met veel afbeeldingen, zowel in zwart-wit als in kleur.

Erwin Huizenga

DE WEBSITE VAN WEMAL... VIRTUEEL IN HET GEEL?

Fulco wilde ik wel worden. *Kruistocht in Spijkerbroek* herlas ik keer op keer. Van middeleeuwse gebouwen kon ik nooit genoeg krijgen en alles rond Koning Arthur is een constante in mijn bestaan gebleven. Tijdens mijn studie Wijsbegeerte mocht ik graag worstelen met de middeleeuwse godsbewijzen en daarnaast vertoef ik graag in kathedralen. En dan is er ook nog het aanstekelijke enthousiasme van mijn zus, WEMAL-bestuurder Lenny Veltman, voor de Middelnederlandse (Artes)literatuur. Kortom: de basis was er en toen het bestuur van WEMAL mij, in mijn hoedanigheid van designer, vroeg of ik geïnteresseerd was in het ontwerpen en het opzetten van een website voor de werkgroep, hoefde ik niet lang na te denken. Van ganzenveer tot toetsenbord, van folium tot laptop: die stap is niet eens zo groot. Zoals de monniken 'platte tekst' verluchtigden met de meest schitterende miniaturen, tracht ik informatie op het wereldwijde web een aantrekkelijke vorm te geven, en wel zo professioneel mogelijk. Want natuurlijk, tegenwoordig kent iedereen wel iemand die "iets met internet doet", maar webdesign strekt toch wel iets verder dan dat. Het vraagt om een vakkundigheid en zorgvuldigheid die het toch tot een echt beroep maken.

Die vakkundigheid en zorgvuldigheid nu, heb ik ook betracht bij de opzet van de website voor WEMAL. Uitgangspunt was al bij aanvang een informatieve site, die iets van de Middelnederlandse periode uitstraalt binnen de multimediale mogelijkheden die het medium internet biedt. Dit betekende ondermeer dat ik uit zou gaan van een bepaald kleurenpalet. Helaas bleek mijn weloverwogen keuze voor een bepaald soort geel als onderdeel van dat palet al snel te stuiten op een diepliggende natuurlijke weerzin ten aanzien van de kleur geel in het algemeen bij een van de bestuursleden. En nu de vervolmaking van de site zijn einde nadert blijkt dat ook het gebruik van een bepaald lettertype wel eens zou kunnen gaan leiden tot een hedendaags tournament. Hoe dit alles uitpakt zult u binnenkort kunnen zien.

De site zoals deze nu opgezet is, zou weleens het topje van de ijsberg kunnen zijn. In de gesprekken met het bestuur zijn er diverse plannen de revue gepasseerd, waarvan het idee voor een apart gedeelte, louter voor leden, het belangrijkste is. Maar dat alles is nog toekomstmuziek. Voor nu hoop ik dat mijn verrichtingen u allen zullen bevallen en aanspreken.

En voor later? Ach, wellicht worden de hedendaagse ontwikkelingen op het gebied van computer en internet in een verre toekomst nog eens onderwerp voor Artes-onderzoek en zullen wat bits en bytes van deze site hun weg vinden onder de noemer 'Anoniem ca. 21e eeuw'. Word ik misschien toch nog een beetje minstreel.

Rob Veltman

BESTUUR**Orlanda S. Lie, voorzitter**

Universiteit Utrecht
Trans 10, 3512 JK Utrecht
030-2538324
Orlanda.Lie@let.uu.nl

Privé:

Peppinghof 39,
1391 BB Abcoude
0294-284081

Erwin Huizenga, secretaris

Privé:
Albrondaheerd 27,
9737 RB Groningen
050-5414712
erwin.huizenga@planet.nl

Lenny Veltman, penningmeester

Privé:
Duizendschoonstraat 18c,
3051 SE Rotterdam
010-4614030
l.thart@chello.nl

LEDENADMINISTRATIE

Gerrit Verbeek (zie REDACTIE)

Contributie: E 10,- per jaar

W-MAIL

Tijdschrift van de Werkgroep
Middel nederlandse Artes-Literatuur
(WEMAL)
Jaargang 3 (2002) nummer 2

REDACTIE**Jaap Staal**

Ribeslaan 92, 3053 MS Rotterdam
010-2850644
j.staal@consunet.nl

Gerrit Verbeek

Stieltjeslaan 33, 1222 RD Hilversum
035-6857712
g.c.r.verbeek@chello.nl

Noor Versélewel de Witt Hamer

Lindenlaan 42, 5595 AM Leende
040-2065220
noorvdwh@planet.nl

VORMGEVING EN DRUK

Teo van Gerwen - Design, Leende

Omslagillustratie uit: A. Roob, *Alchemie & mystiek*. Keulen 1997, p. 282